

עיון מחקר

הערום והנוקמת - "הזכות לכבוד" בראי המשל

מאת: גאולה אלמוג

"הו, רמאים, למענכם כתבתי זאת, עתה חכו לסעודה כזאת וגם לדוגמתה..." מצהיר המספר, בסופו של המשל הקלאסי על "השועל והחסידה".¹ מי הם הרמאים למענם נכתב המשל? הרהרתי בקול בעת שהצצתי למחברת שיעורי הבית של אייל, תלמיד כיתה ד', שהתחבט והתלבט בהפקת המסר של המשל.²

- "השועל שרימה את החסידה, והגיש לה אוכל בצלחת שהיא לא יכולה לאכול ממנה", ענה לי אייל עם מכט של ניצחון בעיניו.

- "אז למה הוא אומר רמאים?", המשכתי, "הוא צריך לומר רמאיה".

- "הוא מתכוון לכל הרמאים, שמרמים את החברים שלהם", ענה אייל בחוסר סבלנות.

- "ובמה רימה השועל את החסידה בסעודה הזאת"? המשכתי לשאול.

אבל אייל כבר כתב במחברת: "המסר הוא, שאסור לרמות". הוא סגר את המחברת וקם ללכת, אך אני לא הרפיתי: "למה אסור לרמות, על פי המשל?"

אך אייל היה כבר בדרכו החוצה. מבחינתו הסתיימו שיעורי הבית וכך גם הדיון על "השועל והחסידה".

שיעורי הבית על המשל "השועל והחסידה" היו במסגרת הנושא, "מאפייני המשל". בשיעורי חברה, באותה עת, עסקו בכיתה של אייל בנושא: "הזכות לכבוד והחובה לכבוד". התואר "רמאים", לא הדליק כל מנורה אדומה אצל אייל, שמכיר את המושג "תווית" (ואפילו "סטריאוטיפ"), מהנושא החברתי.

העובדה שהחסידה בחרה להעניש את השועל באותה נורמה הנשללת במשל, והיא יוצאת וידה על העליונה - לא הטרידה אותו, משום שהאמפטיה הייתה נתונה לחסידה, מלכתחילה, בתוקף היותה הנפגעת הראשונה ובתוקף היותה "חסידה" גם הסיבה לעונש, שהיא הנקם ("על זו ההונאה נקם לקחת"), לא פגעה בהזדהות עם החסידה. ואילו השיטה - של "מידה כנגד מידה" - בה נקטה החסידה כדי להעניש את השועל - נראתה לו צודקת והוגנת בהחלט, זאת משום שהיא מבוססת על העיקרון של "מגיע לו", המקובלת בחיי היום יום של ילדים בכל הגילים. אם שואלים ילד מדוע הוא הרביץ לחברו, התשובה תהיה במרבית המקרים: "הגיע לו! הוא הרביץ לי, אז הרבצתי לו". האם לא כך בדיוק עשתה החסידה עמה אנו מזדהים במשל?

על נקם, על "מידה כנגד מידה", על "הזכות לכבוד" ועל המשפט והעונש באספקלריה של המשל על "השועל והחסידה" - ידון מאמר זה. במאמר אעלה מספר אפשרויות לשימוש במשל כ"מקרה מבחן" לבדיקת התנהגויות וערכים, להפקת מסרים שהם מעבר לעלילה הפשוטה והחד קוויית, להכרת המורכבות של יחסי אנוש, להתבוננות בקונפליקטים מנקודות מבט שונות, ולהבנה טובה יותר את מאפייני המשל.

אך תחילה תמצית המשל:

שועל ערום מזמין את חברתו החסידה לסעודה. דייסה צחה ודלילה יצק לתוך צלחת. החסידה במקורה הארוך כמובן לא יכלה לאכול. השועל חיסל את כל הארוחה לבדו. החסידה כנקמה הזמינה אף היא את השועל לארוחה דשנה. אך נתחי הבשר הונחו בכלי שיש בו פתח צר. רק החסידה יכלה ליהנות מהארוחה בעוד השועל חזר בקיבה ריקה ובבושת פנים, כאילו שיטו בו.

בספרות העממית חלו שינויי צורה רבים במשך הדורות, אבל העלילה הסיפורית נשארה שלמה ויציבה. במרכז הסיפור העממי מצוי הקונפליקט-העימות והניגודים הקיצוניים בין דמויות שונות או מצבים. זה מול זה ניצבים שני גיבורים יריבים: האחד מייצג את הכוח השלילי שהמאזינים רוצים בכישלוננו, והשני, את הכוח החיובי, אשר המאזינים מזדהים איתו.³

ספרות הילדים אימצה אל חיקה את הספרות העממית - אם מתוך אידיאולוגיה⁴ ואם משום שזה היה החומר המצוי. המשלים היו הז'אנר הראשון שעובד לילדים בראשית ימיה של ספרות הילדים העברית. הסיפור על בעל-החיים המדבר, דמות שטוחה, בעלת תכונה בולטת אחת בלבד - כמו השועל הערמומי, העורב הגאוותן, האריה החזק וכו' - העלילה שהיא חד-קוויית, סיפור מעשה קצר מאוד ועימותים אלמנטריים - כל אלה מתאימים לצורת החשיבה של הילדים והם שעשו את המשל לסיפור חביב על הילדים.⁵

כך גם במשל על "השועל והחסידה", אין אמפטיה לשועל משום שהוא מוצג כחד ממדי, כולו עורמה והמשוואה של: **ערמומי ורע** לו היא משוואה שנוח לנו איתה. באופן טבעי, האמפטיה שלנו נתונה לחסידה, כקורבן, וכמי שיוצא להגנה על "זכותו לכבוד". האמפטיה לחסידה והשמחה לאידו של השועל מתפתחות לא כתוצר של דיון רציונלי בכל מרכיבי האירוע, אלא כפרי הרטוריקה והמבנה של המשל, וכתוצר של הניסיון הקודם שיש לנו עם הדמויות. ההיתר שאנו נותנים, בקלות כזו, לרמיסת כבוד השועל על ידי החסידה - גם אם הוא בא כתגמול על מעשיו - מקורו הן בשאיפה הבלתי מודעת, שלנו, הקוראים, לאיזון והן משום שנקמתה של החסידה נמצאת מחוץ לקונפליקט, ולכן היא אינה נתונה לוויכוח.

השאלה, האם קיבל השועל את העונש "הראוי?" או את "העונש ה"אפקטיבי"? או שאלות אחרות של "סיבה", של "הקשר", ושל "ייחוס כוונות", לא העסיקו את ממשילי המשלים. הן אינן רלוונטיות לז'אנר ה"משל" - כז'אנר. אך מבחינתנו, המחנכים, ה"משל" הוא סיפור נושא - מסר, ואינו רק ז'אנר. השילוב של ה"משל" על ה"שועל והחסידה" בהוראה, לא יהיה אפקטיבי, אם הוא לא יוביל לדיון בהשלכות היכולות להיות לאמצעי ה"נקם" **כתשובה לתחושה של עוול**, לדיון במשמעותו של המושג **"מעגל הנקמה"**, ולמודעות לכך, **שאי אפשר, בשום פנים ואופן, לקבל את השימוש בנורמה פסולה, כדי ללמד לקח את המשתמש בה.**

גם הסוגיה הפילוסופית והמשפטית - אשר העסיקה, ומעסיקה רבות פילוסופים ומחנכים בחברה הדמוקרטית - על מהות מרכיב ה"נקם", המצוי למעשה באופן עקיף בכל עונש שהוא, היא סוגיה שראוי לדון בה במסגרת מערכת החינוך.

פתיחת האירוע המשלי לדיון חברתי, יש בה גם כדי להביא להבנה מעמיקה יותר של מאפייני הז'אנר. (כמו השימוש בדמויות בעלי חיים - במטרה לאפשר לקורא להסתכל על האירוע מבחוץ על מנת להרדים את הצנזור הפנימי. או השימוש בדמויות המייצגות את "הטוב" ו"הרע", כדי ליצור הזדהות מלאה). ופתיחת האירוע המשלי לשאלות מוסריות, יש בה כדי להסביר בצורה מוחשית יותר את המבנה של שתי הרמות במשל - המשל והנמשל.

"ה"משל" על "השועל והחסידה", המהודק על ידי הדבקת מוסר-השכל בסופו, הוא "מקרה מבחן" קלסי. בעזרתו ניתן לחזק את המודעות של הילדים לצורך לבדוק את המסר שהופק עבורנו על ידי כותב המשל ולנסות להפיק את המסר בעצמנו מן העובדות, כפי שהן מוצגות בפנינו.⁶ הדבר אמור לא רק לגבי המשל, אלא גם לגבי כל נואם או מטיף, המעוניין להעביר מסר מסוים שאינו מצוי בהכרח בהתאמה עם העובדות.

א. "השועל והחסידה" - כ"מקרה מבחן", קונפליקט.

ההתייחסות למשל - כאל אירוע שבמרכזו מצוי קונפליקט, מחייבת בראש וראשונה להגדיר: מי הוא הגיבור המרכזי בסיפור?

הדמות המרכזית במשל היא ה"גברת חסידה". זאת, בהתאם לכלל שעל פיו גיבור הסיפור הוא הדמות אשר אי הנחת בו היא שרויה, או הבעיה בה היא מתלבטת, הם מובילי העלילה. אי הנחת והמבוכה של החסידה מתעוררות כשהיא אינה יכולה לאכול מהצלחת בה הגיש לה ה"שועל הערום" את האוכל. (זאת, בגלל מבנה לא מתאים של איבר האכילה לכלי ההגשה - מקור לעומת לשון). אי נחת זו הופכת לבעיה של ממש, כשהשועל אוכל את כל האוכל בעצמו והחסידה נשארת רעבה. שלב זה הוא שלב קריטי להתפתחות העלילה. השאלה, איך תגיב החסידה

על העלבון, היא זו שתקבע את המסר של הסיפור. (מבחינה דידיקטית זה המקום בו אפשר להציע לילדים להשלים את הסיפור, בתנאי שהחלטת החסידה, במשל עצמו, אינה ידועה להם עדיין). אפשר לעשות זאת במתכונת של בית משפט, ואפשר פשוט לבחור את התגובה ההולמת להתנהגות השועל. השלמת הסיפור על ידי התלמידים מאפשרת את בחינתם של פתרונות אלטרנטיביים. במשל, החסידה אינה מגיבה על העלבון בשעת מעשה, אלא מחליטה לתכנן את הנקמה. הנקמה בה בחרה החסידה היא של "מידה כנגד מידה". החסידה היא זו, שגם מוציאה לפועל את העונש, והיא חוזרת ו"משטה" בשועל, בערמומיות, בדיוק כפי שהוא עשה לה.

הנקמה עלתה יפה. החסידה "הנקמנית" "לימדה לקח" את ה"שועל הערום" (ולא "הרמאי" כפי שהוא מוגדר במסר המודבק למשל על ידי המספר).

השיטה הדידיקטית⁷, בה נפתרות הבעיות בסיפור, היא חלק בלתי נפרד מהמסר החינוכי. הלקח המרכזי הנלמד מכל אירוע, הוא תוצר ישיר של הפעולה (או האמונה) בעזרתה הצליח (או נכשל), הגיבור להשיג את מטרותו. אי לכך, את הלקח מהמשל על ה"שועל והחסידה", יש בראש וראשונה להפיק מהצלחת החסידה להחזיר לשועל כגמולו. ופירושו של דבר הוא, **שהנקמה, באמצעות "מידה כנגד מידה" היא שיטה מוצלחת לטפל בידיד ערמומי.**

השועל גם הוא למד לקח מאירוע זה, אך הלקח שלו אינו חד-משמעי. במקרה הטוב למד השועל, שבני שיחו אינם טיפשים. הם מבחינים בערמומיותו ובתחבולותיו ולא יעברו על כך לסדר היום. במקרה הגרוע הוא כבר מתכנן את הנקמה הבאה, כי גם הוא נוכח בייעילותה. הסיפור, אם כן, מסתיים במקום בו מצוי הפוטנציאל לנקמה הבאה.

הצלחת ה"נקם", באמצעותו פתרה החסידה את הבעיה שלה - גם אם "הגיע לו" - היא נושא שחייב להיפתח לדיון חברתי, במקביל לדיון במעשה עצמו. השיטה הדידיקטית ללמד לקח באמצעות "מידה כנגד מידה", צריכה להיבחן, הן מבחינת האפקטיביות שלה והן על רקע הפתגם: "מה ששנוא עליך אל תעשה לחברך". השערות - באשר לתוצאות שיכולות להיות לנקמת החסידה, ההצעות לגבי השיטות האלטרנטיביות בהן ניתן לטפל במעשים מסוג זה, ובחינת היתרונות והחסרונות של כל אחת מאפשרויות התגובה כלפי מי שפוגע בנו - הן שלוש שאלות שהינן מהותיות להבנת המשל ולהבנת המושג "הזכות לכבוד והחובה לכבוד" (ועוד נעמוד על כך בהמשך).

כאן ניתן להעלות את השאלה, כיצד מצליח המספר לעורר את רגשות האמפטיה הבלתי מסויגים שלנו לחסידה? שאלה זו אמורה למקד את הדיון, על השפעת

מפגשי העבר של הקורא עם משלים אחרים (בהם יש לכל דמות דימוי ספרותי קבוע: אריה - חזק, מלך; ארנבת - פחדנית; צב - איטי; שועל - ערום), על ציפיותיו והתגשמותן במהלך העלילה. ובהשלכה למציאות, הדבר דומה להשפעה שיש לסטיגמות, או לדימוי שיש לנו על אדם מסוים, על טיב השיפוט שלנו אותו. הסיפור מתחיל בהזמנה שמזמין "שועל חביב", את "חברתו החביבה, גברת חסידה", לסעודה. כשהשועל יוצק את הדייסה לצלחת הוא מכונה "שועל ערום". כשמגיעה שעת האוכל הוא כבר מכונה "לץ בן לץ". שמות התואר בהם מכונה השועל, מכוונים את הקורא להצמיד את הכוונה למעשה, ולשפוט את השועל לא רק על מעשיו אלא גם על כוונותיו ואופיו. התואר המודבק לחסידה בסצינה זו הוא "חסידה אומללה", ומי לא יזדהה עם האומללה בעלבונה. תהליך בניית הדמויות, יש בו כדי למקד את המבט על שיטות של רטוריקה המשפיעות על השיפוט שלנו.

ובעניין הרטוריקה, - כשמתברר לתלמידים שהמסר שמדביק המספר אינו הולם בדיוק את המסר של המשל - אני נדרשת פעמים רבות לענות על השאלה: האם המספר לא יודע מה הוא המסר של הסיפור שהוא כתב?

הדיון בסוגיה זו, אמור להביא למודעות התלמידים את העובדה, שלכל ממשיל או מעבד יש מטרות מוצהרות וסמויות, שהן מעבר לסיפור העלילה. הוספת המסר במשל הסגור והמהודק (ולעתים קרובות גם ב"סיפור הדידקטי") - נובעת מהפחד שמא יפיק הקורא מסר "לא נכון" מבחינתו של המספר.⁸

ממשיל המשל יודע שהתואר "ערום" אינו מייצג בכל המקרים תווית שלילית. החיוב או השלילה של מושג זה נגזרים בהתאם למטרה לשמה מנוצלת הערמומיות.⁹ במשלים רבים נחלץ הגיבור מאסון בעזרת ערמומיות ותושייה.¹⁰ אם נתבונן, בתוצאות הנקמה של החסידה בסוף העלילה, נגלה שהשועל הרגיש "כמו שיטו בו כל התרנגולות", ולא כמו שרימו אותו.

אין זה מקרה אפוא, שהמשפט האחרון במשל פונה לכל "הרמאים" (ולא לערמומיים, ולא למשטים) באשר הם, ומזהיר אותם לחכות ל"סעודה כזאת וגם לדוגמתה...", כי "רמאי" היא תווית שלילית משכנעת ובמשל, כמו בפוליטיקה, **הרטוריקה יותר חשובה מהניתוח** השכלתני.¹¹

ב. המשל בראי הזמן: השועל והחסידה בראי הסיפור על טיול של ארנב וחתול

מעמדו הקלאסי של הסיפור העממי - כתוצר שעבר את מחסום הזמן, המקום והתרבויות - ריתק את העוסקים בספרות זו. מניחי התשתית של ספרות הילדים העברית, אברהם שלונסקי, לאה גולדברג, מרים ילן שטקליס ועוד רבים, ראו

בסיפור העממי לא רק מקור לתרגום ולעיבוד, אלא דוגמה ממנה ניסו ללמוד על עקרונות הכתיבה לילדים. אולם, רק החיפוש אחר מענה הלוקח בחשבון גם את הפרמטרים ההתפתחותיים של אופן-החשיבה הילדי (שמאפיינים אותו: אי היכולת להכליל, להסיק מדבר אחד לשני ולהעביר מסקנות מסיטואציה אחת לסיטואציה אחרת, שונה¹²) וגם את השינויים התרבותיים שחלו מאז נכתבו המשלים - הוא שהוביל לפריצת דרך מהותית בעיבודו של המשל, הן בעיצוב הדמויות והן ברמה הפילוסופית והחינוכית.¹³ (ואין זה מקרה שהסיפור לגיל הרך, מהווה דוגמה לפריצת דרך בלתי שגרתית, בחשיבה החינוכית הכוללת).

העיבוד הבלתי שגרתי, שעשתה מריק שניר למשל "השועל והחסידה" בספרה **סיפור על טיול של ארנב וחתול**,¹⁴ מתמודד עם המשל גם ברמת מהותו האינטלקטואלית וגם ברמת המוסריות הדידקטית שלו. העיבוד של המשל, המתייחס לשתי רמות החשיבה וגם שובר את המסר המסורתי, מאפשר את הקריאה בו ברמות גיל שונות, ואת השימוש בסיפור החדש כבסיס להשוואה עם המקור המסורתי.

סיפור על טיול של ארנב וחתול, הוא, בראש וראשונה, סיפור מקסים, אשר יש לו משמעות חינוכית וספרותית הן לגיל הרך, (זאת גם כאשר בעלי החיים במשל יישארו ברובד פעילותם במסגרת הסיפור ולא יעוררו מחשבות לכיוון הנמשל) והן לגילאים שמעבר לגיל זה. ההשוואה בין המשל הקלאסי על "השועל והחסידה" לבין הפרפרזה שנעשתה למשל זה **סיפור על טיול של ארנב וחתול**, יש בה כדי לעזור לתלמידים "לעלות קומה",¹⁵ וזאת כדי לאפשר דיון, על החוקים והנורמות, על בסיסם פועלת החברה הדמוקרטית (אשר אינם ברורים לילדים מאליהם). במקביל, יש בהשוואה זו גם כדי לחזק את תהליך הפקת המסרים העצמאית מסיפור עלילה והבנת הקשר שבין תהליך עיצוב הדמויות לבין התפתחות האמפטיה של הקורא עם הדמות. יסודות אלה חשובים לפיתוח חשיבה עצמאית וגמישה, שתעזור לילדים להתעמת עם מצבים בהם הם נתקלים בחיי היום יום.

התוכן של **סיפור על טיול של ארנב וחתול**:

הארנב מכין גזרים נהדרים והחתול אומר: "אוכל לא מוצלח" ומזמין את הארנב לטעום קצת בביתו. החתול מכין שמנת והארנב אומר: "אוכל לא מוצלח", שניהם אומרים: "אכלתי מספיק".

הכותרת והדמויות: כבר נזכר לעיל, שבתהליך הפקת המסר, בעת הקריאה, משפיע גם המטען עמו באים הקוראים אל הטקסט. הכותרת המורכבת משמות הדמויות במשל "השועל והחסידה", לוקחת בחשבון, שכבר לפני הפתיחה יודע הקורא המיומן - מניסיונו בעבר עם "משלי שועלים" - מה הוא אופיין של

הדמויות ומה הם יחסי הכוחות ביניהן. השועל "הערום" רוצה להשיג את מבוקשו בעורמה, ואילו החסידה "התמה" (אך לא טיפשה), קורבן ערמומיותו של השועל, מצליחה להערים עליו. "גזר הדין", הצפוי ל"רע" בסוף העלילה, הוא **דטרמיניסטי** - ולא תוצר של משפט. הוא נגזר מאופיים ה**ידוע**, של הדמויות בכותרת.

בסיפור על טיול של ארנב וחתול, הוחלפו בראש וראשונה הדמויות - וזאת למרות המודעות לכך שנסיונם החברתי והספרותי של ילדי גן הוא דל ומצומצם, וכזוהי גם היכרותם את אופיו של האדם. הדמויות הוחלפו כדי לנטרל כל אמפטיה מוקדמת לאחת מהן. ה"ארנב" ו"החתול", המככבים בכותרת של הסיפור החדש, הן חיות המוכרות מאוד לילדים הקטנים, אינן מפחידות אותם ומהוות בובות משחק עבורם. הדמויות אינן רומזות על סוג טיפוסים, אין דמות רעה או טובה, חלשה או חזקה. הן בעלי חיים, המתנהגים כבני אדם היוצאים לטיול.

בעלי החיים המואנשים בסיפור תואמים את חשיבתו האגוצנטרית של הילד הקטן, שמתאר לעצמו כי סדרי העולם מתנהלים על-פי החוקים של חיו היומיומיים, וכי לכל היקום תכונות אנושיות. הוספת מסגרת ה"טיול" לכותרת מכניסה את הממד הריאלי לסיפור המשל.

העלילה: המשותף למקור ולפרפרזה הוא הסיפור הנרטיבי המונו-אפיזודי, החוזר על עצמו בשתי מערכות: במערכה הראשונה, בעל-חיים מכין ארוחה לבעל-חיים שונה ממנו - מבלי לקחת בחשבון את השוני ביניהם - מה שגורם לכך שהאורח אינו יכול ליהנות מהארוחה. במערכה השנייה, יש ביקור גומלין של המארח אצל האורח, ושוב חוזרת על עצמה אותה סיטואציה.

העלילה במשל המקורי היא קצרה ותכליתית, השועל מזמין את החסידה מתוך רצון להתל בה ("שועל ערום" "לץ בן לץ"). החסידה בתגובה, מזמינה את השועל מתוך רצון לנקמה ("לנקום נקם"). המבנה האפיזודלי של המשל מחד, ואי הנחת של השועל בסיום, המכיל את פוטנציאל התגובה מאידך, מזמינה להמשיך את העלילה על ידי הוספת אפיזודות, הממשיכות את מעגל הנקמה.

לעומת זאת, בסיפור המעובד נוספות לגרעין הנרטיבי אפיזודות של "לפני" ו"אחרי": הארנב והחתול (כל אחד לחוד) יצאו לטיול, נוצר מפגש מקרי בין הדמויות, ואחריו הזמנה לביקור וארוחה של החתול אצל הארנב, המסתיימת בסצינת עלבון. יש ביקור גומלין של הארנב אצל החתול, ושוב סצינת העלבון. שתי סצינות אלה מובילות להרהור מחודש של כל אחת מהדמויות במה שקרה. ההרהור מוביל להשלמה, והסיפור נגמר בטיול משותף. המבנה המעגלי, המתחיל בטיול ונגמר בטיול, מזמין להתחיל את הסיפור מחדש, והפעם עם מודעות גדולה יותר לדומה ולשונה.

הוספה של פרטים המרחיבים את מסגרת העלילה בסיפור על טיול של ארנב וחתול (כמו: קולות האכילה של החיות, "קחס, קחס" "שלק שלק", תיאור הרגשות והשיחה בין הדמויות) הופכים את הז'אנר המקורי, בעיבוד החדש, ממשל לסיפור "כאילו", בו באה לידי ביטוי נטייתם של הילדים להאניש את בעלי החיים, שלא בדרך אלגורית - שבה אין קשר בין האובייקט ותפקודו במציאות - אלא באמצעות "השלכה" של רגשות אנושיים על בעלי החיים ועל אובייקטים.

הבעיה: השינוי המשמעותי ביותר בסיפור החדש, הוא השינוי של מהות הבעיה: במשל המקורי האכילה אינה אפשרית מכיון שהכלי שבו מוגש האוכל אינו תואם למבנה הפיזיונומי של האורח. ואילו בסיפור החדש, המזון שהוגש אינו טעים לאורח. בסיפור החדש יש גם ביטול של כל הביטויים המצביעים על עוול שנעשה "בכוונה תחילה". ביטול ה"כוונה", מאחורי ההגשה הלא מוצלחת, הופך את המעשה לטעות אנושית שכחה, בה הרצון לשמח את ידידינו מתחיל בהעדפותינו אנו.¹⁶

הבחירה בסוג הכלי הלא מתאים לא הייתה יכולה להיות תוצאה של חוסר-ידע, שהרי מבנה הפה הוא מאפיין הנראה לעין. גם ה"ידידות" בין הגיבורים, כפי שהיא מודגשת במשל מחזקת את העובדה שהבחירה בכלי לא הייתה תוצאה של אי היכרות. לעומת זאת, הארנב והחתול לא הכירו זה את זה ולא ידעו מה הם המאכלים האהובים אחד על השני. הם הגישו כל אחד לרעהו (מתוך רצון לשמח את האורח) את המזון האהוב עליהם ביותר.

המגבלה האנושית לדמיין דברים שלא מצויים במאגר התנסויותינו, גורמת לכך, ש"אין אדם רואה אלא מהרהורי לבו", והיא הסיבה השכיחה ביותר לאי הבנה בין אנשים.¹⁷ אך היא גם הבסיס היחידי ליכולת שלנו לפתח אמפטיה. מגבלה אנושית זו, היא המובילה את התפתחות העלילה בסיפור סיפור על טיול של ארנב וחתול. במפגש בין הארנב לבין החתול אין כוונות זדון ואין עליונות של דמות אחת על רעותה, אלא חוסר ידע ותמימות המובילים לאי הבנה בתחום "ייחוס הכוונות". לא כך הוא המצב בין השועל והחסידה. לחסידה לא היה ספק שמעשיו של השועל היו "בכוונה תחילה". במשל אין הרהור נוסף בתחום הכוונות, לא לגיבורים ולא לקורא.

הפתרון: החסידה שיטתה בשועל בדיוק כפי שהוא שיטה בה. יחסי הכוחות השתנו, והשועל חזר הביתה בזנב מקופל ואוזניים שמוטות.

הארנב והחתול, לעומת זאת, בבירור אישי שלאחר המעשה, הגיעו, כל אחד לחוד ושניהם גם יחד, למסקנה שלעלבון לא היה מקום. אי ההבנה מתבטלת עם ההיכרות והנסיון החדש. הרצון לחברות גובר על הגילוי של השוני בתפריט,

ועכשיו הם מוכנים לצאת לטיול בהבנה אחרת. הסיפור נשאר פתוח להרפתקה חדשה, כשהם חכמים יותר ומחזקים יותר.

בסיפור על הארנב והחתול - אין נמשל, לקח, או מוסר השכל גלוי, אך יש תחושה של סיפוק, על כי החתול והארנב התגברו על העלבון ועל הקשיים ביחסיהם. ילדים בגיל בוגר יותר יוכלו להפיק גם את המסר הסמוי האומר שיחסי חברות אינם נקבעים בהתאם לדמיון ולשוני בכל ההיבטים של החיים. אפשר לצאת יחד "לטיול" גם אם אנו לא אוכלים זה אצל זה. בסופו של דבר הדמיון רב על השונה משום שהוא מבוסס בעיקר על הדמיון - ברגשות, בשאיפות, ביצרים ובתכונות - שקיים בין יצורי אנוש באשר הם, ואילו השוני מתייחס להרגלים, לטעמים, למסורות או לצורות, שהם תוצר של מקום וזמן.

כאן המקום לציין, שבתהליך עריכת ההשוואה בין שני הסיפורים אסור לשכוח להדגיש גם את השיקולים שהנחו את המספר העממי לבחור דווקא בז'אנר המשל כדי לספר את סיפורו, ומה הם היתרונות והחסרונות של הז'אנר בהשוואה לז'אנר הריאליסטי, או המעשייה. שהרי מאחורי הבחירה בז'אנר המסוים, עומדות כוונות דידיקטיות ופדגוגיות, אשר מבלי להבין אותן לא ניתן להבין את מהות הז'אנר.

הערות

1. לפונטיין, תירגום: משה בן שאול, **מיתרים**, מקראה לכיתה ד', (עורכות, מירי ברוך ודליה שטיין), עמ' 289 הוצאת מסדה 1993.
2. השאלה: "מה הוא המסר של המשל?", הייתה השאלה המסכמת את סידרת השאלות על המשל "השועל והחסידיה", כפי שהן נרשמו במחברת של אייל.
3. שנער, ע. (1982), **מסיפור עממי לסיפור ילדים**, גסטליט חיפה בע"מ, עמ' 9.
4. "אין להתעלם מן העובדה, שבמשך דורות רבים עיבד העם בשיריו בסיפוריו ובחרוזיו שיטות אינדיבידואליות של גישה אמנותית חינוכית אל הילד. וטעות תהיה בידנו, אם לא נלמד מנסיין זה של אלפי השנים", כותב ציוקובסקי בספרו: **משתים עד חמש**, עמ' 116, ספרית פועלים, 1985.
5. וראה, ברוך, מ. (1990) **ספרות ילדים מדריך למורה**, המרכז לחינוך טכנולוגי חולון, עמ' 69.
6. על נושא זה ראה ביתר הרחבה: אלמוג, ג. "מזל של כלב", **דפים** 27, עמ' 166, 1998, מכון מופ"ת, בית ספר למחקר ופיתוח תוכניות בהכשרת עובדי חינוך והוראה במכללות.
7. השיטה הדידיקטית היא גם פונקציה של תפיסת הילד והשקפות עולם חברתיות. על נושא זה ראה: אלמוג, ג. וברוך, מ. (1996), **ז'אנרים בסיפורת לילדים**, משרד החינוך התרבות והספורט, האגף להכשרת עובדי הוראה, מכון מופ"ת.
8. על נושא זה ראה: אלמוג, ג. (1998), "מזל של כלב", "מחנות לחיות מחמד למיומנות הקריאה של הסיפור הקצר". **דפים** 27, עמ' 166, מכון מופ"ת, בית ספר למחקר ופיתוח תוכניות בהכשרת עובדי חינוך והוראה במכללות.
9. וראה לדוגמה במשל היפה שכתב ע. הלל, והנושא גם הוא את הכותרת "השועל והחסידיה", בו החסידה ניצלת משינוי של השועל בערמומיות: "וצחוק גדול צחקה לה, / על אותו שועל טיפש, / שנשאר לספור עד שש". (בקר טוב, עמ' 30, הקבוץ המאוחד, 1973).
10. ומתי זו ערמומיות ומתי זו תושיה, גם זו סוגיה שצריך לברר אותה. כי הגבול לא תמיד ברור.

11. לדוגמה: המשל בתירגומה ובעיבודה של שרה יפה (בתוך: **משלי איזופוס ולפונטיין**, מסדה, 1994), **מסתיים במשפט**: "השוועל הלך הביתה, רעב ועצוב, לא עוד יצחק לחבריו". בעיבודים הרבים שנעשו למשל זה, על מנת להתאימם לילדים, שמרו המעבדים את השלד העלילתי, אך חלקם שמרו לעצמם את הזכות לוותר על התואר "רמאי", המצוי במסר הסוגר את המשל.
12. מרים רות, "השפעתם של משלי שועלים ומעשיות על בעלי-חיים על ספרות לגיל הרך" בתוך: **מחקרים בספרות ילדים**, ברוך, פרוכטמן. הוצאת אוצר המורה, עמ' 58 - 76.
13. בהבדל מהמעשייה העממית שזכתה לעיבודים מעניינים לילדים גם ברמת המסר.
14. מיריק שניר, (תשמ"ו), **סיפור על טיול של ארנב וחתול**, ציורים: אבנר כץ, הקיבוץ המאוחד,
15. על נושא זה ראה, ברוך, (1980), "על קומה ועוד קומה בשירי מרים ילן שטקליס". **ספרות ילדים ונוער**, כרך ו' חוב' ד' עמ' 18-21.
16. כפי שכתב יהודה אטלס בספרו, אני רוצה שפתאום: "כל פעם מחדש / אני שם לב, / שאבא מביא לי במתנה / ת"שוקולד שהוא אוהב." (שבא, 1983, עמ' 51).
17. ההבדל בין "כוונת זדון" לעוול שנעשה "שלא בכוונה תחילה", אינו מובן באופן ברור לילדים, והוא אחד מהתורמים המרכזיים לתופעת האלימות בין ילדים. ההשוואה בין המשל על "השוועל והחסידה" לבין ה"סיפור על ארנב וחתול" יש בה כדי לפתוח דיון גם על נושא זה.